

MARCELA GRUSZCZYK

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID: 0000-0002-5063-8235

POWSTANIE I DZIAŁALNOŚĆ TOWARZYSTW PRZYJAŹNI POLSKO-SŁOWIAŃSKIEJ W DRUGIEJ POŁOWIE LAT CZTERDZIESTYCH XX WIEKU

Przez cały okres istnienia Polski „ludowej” fundamentami porządku politycznego były trzy systemy – administracji, represji i propagandy – tworzące nierozzerwalną całość. Miały one szczególne znaczenie w pierwszych latach powojennych, które były czasem współistnienia realiów kształtującego się nowego ustroju społeczno-politycznego ze światem ideałów, wyobrażeń i pojęć z lat przedwojennych i wojennych.

Głównym zadaniem państwowego aparatu propagandowego było przekonanie społeczeństwa polskiego o zdecydowanej wyższości socjalizmu nad kapitalizmem, a co za tym idzie – o konieczności ścisłego sojuszu i współpracy odrodzonej Polski ze Związkiem Sowieckim oraz pozostałymi krajami socjalistycznymi¹. W tym celu aparat ten nie tylko wytwarzał treści propagandowe, które pomagały budować pożądany obraz rzeczywistości i odpowiadał za ich transfer do społeczeństwa, lecz także rozporządzał środkami

¹ Po zakończeniu II wojny światowej i pomyślnej realizacji jednego z celów polityki ZSRS, którym było zaangażowanie narodów słowiańskich do wspólnej walki z III Rzeszą, niezbędne stało się wyznaczenie – w warunkach pokoju – zasad dalszej współpracy i współdziałania Słowian. Władze sowieckie robiły wszystko, by przekonać opinię międzynarodową, że jednym z głównych filarów bezpieczeństwa jest ścisła współpraca narodów słowiańskich, a sam ZSRS jest najważniejszym rzecznikiem utrzymania *status quo* i gwarantem pokoju w Europie Środkowo-Wschodniej. W rzeczywistości chodziło wyłącznie o zabezpieczenie interesów politycznych Moskwy. Potwierdzają to nieznane wcześniej dokumenty najwyższych władz sowieckich, opublikowane na przełomie wieków. Zob. m.in.: *Восточная Европа в документах российских архивов 1944–1953*, т. 1: 1944–1948, ред. Т.В. Волокитина и др., Новосибирск 1997; *Советский фактор в Восточном еврействе 1944–1953*, т. 1: (1944–1953). *Документы*, ред. Т.В. Волокитина и др., Москва 1999; *НКВД и польское подполье 1944–1945 (По «личным папкам» И. В. Сталина)*, изд. А. Носкова, Москва 1994; *Из Варшавы. Москва, товарищу Берия... Документы НКВД СССР о польском подполье. 1944–1945 гг.*, ред. А. Носкова, Москва–Новосибирск 2001.

propagandowymi i je nadzorował². Do licznych instytucji wspierających go w tych zadaniach należały rozmaite organizacje społeczne³. W pierwszych latach po wojnie wyjątkową pozycję wśród nich zajmowały cztery stowarzyszenia zajmujące się krzewieniem bliskich związków Polski z innymi krajami słowiańskimi: Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (TPPR), Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej (TPPJ), Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej (TPPCz) oraz Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Bułgarskiej (TPPB). Wszystkie towarzystwa miały ten sam cel: pogłębianie „przyjaźni i braterstwa” między narodami, realizowane poprzez kreowanie pożądanego obrazu dwustronnych stosunków, tuszowanie braku suwerenności oraz eksponowanie korzyści wynikających z sojuszniczych układów. Organizacje te, zwłaszcza TPPR, zaprojektowane zostały jako instytucje masowe, a nawet powszechne, co mocno odróżniało je od podobnych stowarzyszeń z okresu międzywojennego, które przyciągały zazwyczaj jedynie zainteresowanych⁴. Elitarny charakter miał natomiast patronujący im Komitet Słowiański (KS), założony w sierpniu 1945 r., skupiający przede wszystkim przedstawicieli środowisk naukowych. W jego składzie nie brakowało osób ściśle powiązanych z aparatem politycznym, jednak nie rzucały się one w oczy, piastując zazwyczaj mało eksponowane stanowiska⁵. Reżim komunistyczny potrzebował naukowej legitymacji, autorytetów, które potwierdziłyby istnienie wspólnej ogólnosłowiańskiej tradycji, sankcjonując jednocześnie dominującą pozycję ZSRS w regionie i przypisując mu rolę obrońcy całej Słowiańszczyzny przed zakusami ze strony Zachodu⁶. Narzucona przez Moskwę władza, walcząca o legitymizację, potrzebowała organizacji propagujących zbliżenie między państwami bloku sowieckiego⁷.

² Zob. M. Czyżniewski, *Propaganda polityczna władzy ludowej w Polsce 1944–1956*, Toruń 2005, s. 38–41; A. Krawczyk, *Pierwsza próba indoktrynacji. Działalność Ministerstwa Informacji i Propagandy w latach 1944–1947*, Warszawa 1994; M. Mazur, *O człowieku tendencyjnym... Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944–1956*, Lublin 2009, 224–317; idem, *Paradygmat tzw. demokracji ludowej na przykładzie polskiego stalinizmu* [w:] *Demokracja – centrum i peryferie. Procesy modernizacyjne państwa w polskiej myśli politycznej XX–XXI wieku*, red. A. Bałaban, J. Faryś, T. Sikorski, P. Słowiński, Szczecin 2008, s. 159–180; M. Mazur, S. Ligarski, *Cywilizacja komunizmu. Odmiana nadwiślańska 1944–1956*, Warszawa 2016, s. 99–179; P. Osęka, *Rytuály stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 2007, s. 31–178; J. Wojsław, *Obraz teraźniejszości w propagandzie komunistycznej Polski lat 1949–1954. Zarys problematyki*, Gdańsk 2009, s. 72–79.

³ W podziale struktur propagandowych PRL, zaproponowanym przez Łukasza Kamińskiego, wchodzi one w skład tzw. struktur wykonawczych. Zob. Ł. Kamiński, *Struktury propagandy PRL* [w:] *Propaganda PRL. Wybrane problemy*, red. P. Semkow, Gdańsk 2004, s. 10–13.

⁴ Takimi organizacjami były m.in. działające w latach 1923–1939 Towarzystwo Polsko-Czechosłowackie w Poznaniu czy Towarzystwo Polsko-Czechosłowackie funkcjonujące w latach 1932–1939 na terenie województw krakowskiego i kieleckiego. Zob. J. Januszewska-Jurkiewicz, *Zaolzie w polityce rządu i opinii społeczeństwa polskiego (1925–1937)*, Katowice 2001, s. 133–137; G. Nycz, *Towarzystwa przyjaźni międzynarodowej – przeszłość i teraźniejszość w III RP*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica*” 2015, t. 14, s. 166–167; J. Kozeński, *Towarzystwo Polsko-Czechosłowackie w Poznaniu w latach 1923–1939*, „*Przegląd Zachodni*” 1960, nr 2, s. 337–346.

⁵ Szerzej o składzie osobowym KS zob. M. Gruszczyk, *Idea w służbie propagandy. Komitet Słowiański w Polsce 1945–1953 na tle ruchu nowosłowiańskiego*, Katowice 2019, s. 73–84.

⁶ Pojawiły się również pomysły stworzenia nowych ośrodków badawczych, skupiających zwolenników ruchu nowosłowiańskiego (m.in. Instytutu Słowianoznawstwa). T.P. Rutkowski, *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*, Warszawa 2007, s. 129–135; J. Szumski, *Polityka a historia ZSRR wobec nauki historycznej w Polsce w latach 1945–1964*, Warszawa 2016, s. 108–110.

⁷ Warto odnotować, że Towarzystwo Przyjaźni Radziecko-Polskiej powstało dopiero w grudniu 1957 r. Miało swoje oddziały przede wszystkim w republikach graniczących z Polską i funkcjonowało jedynie na papierze.

Trzeba tu dodać, że w latach 1944–1948 hasło solidarności politycznej Słowian było nadzwyczaj mocno eksploatowane przez władze komunistyczne. Wynikało to z odrodzenia ideologii słowiańskiej w czasie II wojny światowej pod auspicjami Moskwy w postaci tzw. ruchu nowosłowiańskiego⁸. Chcąc uniknąć analogii do najszerzej znanej postaci tej idei, czyli wielkoruskiej doktryny imperialnej, którą niewątpliwie był panslawizm, kłamiwie akcentowano równouprawienie wszystkich narodów słowiańskich, nienaruszalność ich terytoriów oraz prawo do samodzielnego rozstrzygnięcia kwestii związanych z ich przyszłym ustrojem społeczno-politycznym⁹. Sytuacja ta sprzyjała powstawaniu organizacji o profilu słowiańskim, które miały się koncentrować na działalności społeczno-kulturalnej. Pełniąc funkcje typowo wykonawcze, stały się one dla obozu rządzącego przykrywką w walce o „rząd dusz”.

Oficjalnie stowarzyszenia te powstały w wyniku oddolnych inicjatyw społecznych, podejmowanych przez przedstawicieli środowisk ludzi nauki i kultury, którzy chcieli w ten sposób dać wyraz swej euforii wobec „wyzwolielijskich” poczynań oddziałów Armii Czerwonej i „ludowego” Wojska Polskiego lub byli zainteresowani pielęgnowaniem oraz upowszechnianiem kultury i historii poszczególnych państw słowiańskich wśród szerokich kręgów społeczeństwa polskiego. W rzeczywistości wszystkie powstały wskutek odgórných decyzji politycznych, a ukrywanie tego faktu przed opinią publiczną miało umożliwić przyciągnięcie w ich szeregi jak największej liczby członków. Wśród najważniejszych metod ich pracy można wymienić szerzenie organizowanej i kontrolowanej przez władze rozrywki masowej oraz organizację propagandowych imprez ideologicznych.

W 1958 r. liczyło ponad 250 członków zbiorowych, a dekadę później – nieco ponad 3 tys. A. Kijas, J. Morzy, J. Ochmański, *Zarys dziejów ZSRR*, Warszawa 1984, s. 414–415.

⁸ Idea słowiańska zbudowana została na gruncie językowego, kulturowego i plemiennego pokrewieństwa Słowian. Przewidywała nadejście nowego okresu w dziejach ludzkości – ery słowiańskiej. Ponieważ zakładała, że ludy te mają do odegrania szczególną rolę w przyszłości, legła u podstaw wielu koncepcji politycznych (m.in. panslawizmu czy austrosławizmu). W ZSRR ideą tą zajmował się m.in. utworzony na początku 1947 r. Instytut Słowianoznawstwa (następnie przekształcony w Instytut Słowianoznawstwa i Bałkanistyki) Akademii Nauk ZSRS. Dzielił się on na dwa zasadnicze pionierzy. Przedmiotem badań pierwszego była historia narodów słowiańskich, drugiego – filologia słowiańska. Zasadniczym celem działania tego instytutu było naukowe potwierdzenie jedności losów narodów słowiańskich na przestrzeni wieków, a także uzasadnienie historycznej roli Rosji i ZSRS w procesie zjednoczenia całej Słowiańszczyzny. Ponadto instytut koordynował prace różnych podmiotów naukowo-badawczych, działających w tym czasie w pozostałych krajach słowiańskich. Razem ze Wszechzwiązkowym Towarzystwem Łączności Kulturalnej z Zagranicą (WOKS), Radzieckim Biurem Informacyjnym (Совинформбюро), Ambasadą ZSRR w Warszawie, Komitetem Wszechsłowiańskim i jego polskim odpowiednikiem – Komitetem Słowiańskim oraz towarzystwami przyjaźni polsko-słowiańskiej odpowiadał za propagowanie idei solidarności słowiańskiej w jej najnowszej postaci na gruncie polskim. Zob. A.K., *Instytuty naukowe za granicą*, „Przegląd Socjologiczny / Sociological Review” 1948, s. 655–656; W. Choriew, *Ingerencja ZSRR w życie kulturalne Polski (1944–1953)*, „Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej” 2000, s. 257–265; S. Fertacz, *Komitet Wszechsłowiański w Moskwie 1941–1947*, Katowice 1991, s. 46–61; M. Gruszczyk, *Idea w służbie propagandy...*, s. 15–55.

⁹ Zob. V. Clementis, *Panslavism. Past and Present*, tłum. P. Selver, London 1943, s. 21–31; Z. Chyra-Rolicz, *Panslawizm – idea żywa czy zapomniana?* [w:] *Panslawizm wczoraj, dziś, jutro*, red. Z. Chyra-Rolicz, T. Rokosz, Siedlce 2016, s. 13–43; P. Eberhardt, *Rosyjski panslawizm jako idea geopolityczna*, „Przegląd Geopolityczny” 2010, t. 2, s. 43–64; H. Kohn, *Pan-Slavism. Its History and Ideology*, New York 1960, s. 10–13; W. Lednicki, *Panslavism* [w:] *European Ideologies. A Survey of 20th Century Political Ideas*, red. F. Gross, New York 1948, s. 905–911; L. Moroz-Grzelak, *Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość*, Warszawa 2011, s. 25–85; A. Walicki, *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktury i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, Warszawa 1964, s. 399–340.

Jako pierwsze, już jesienią 1944 r., w różnych miejscowościach i pod różnymi nazwami, zaczęły powstawać związki społeczne, które miały krzewić przyjaźń polsko-sowiecką, nawiązując jednocześnie osobiste kontakty z żołnierzami Armii Czerwonej. Każdorazowo podkreślano, że podstawy tej przyjaźni narodziły się już w pierwszych dniach „wolności” i były związane z chęcią zmanifestowania wdzięczności wobec żołnierzy bratniej armii. Rezultatem tych inicjatyw było powstanie TPPR, które powołano do życia 22 listopada 1944 r. w Lublinie. Oficjalnie założyli je pisarze Helena Boguszewska i Jerzy Kornacki¹⁰ oraz aktywny działacz koncesjonowanej PPS i pierwszy rektor Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie Henryk Raabe¹¹. Cała trójka знаła się m.in. z posiedzeń KRN, której była członkami. Na pierwszego prezesa TPPR wybrano Józefa Wasowskiego (właśc. Józefa Wassercuga), znanego w okresie międzywojennym dziennikarza i publicystę, po wojnie stalinowskiego aktywistę odpowiedzialnego za resort informacji i propagandy najpierw w PKWN, a następnie w Rządzie Tymczasowym¹². Na stanowiska wiceprezesów powołano wspomnianego Henryka Raabego oraz Mieczysława Rogalskiego, zastępcę kierownika resortu spraw zagranicznych PKWN i członka KRN z ramienia PPR¹³. Towarzystwo funkcjonowało w oparciu o Prawo o stowarzyszeniach z dnia 27 października 1932 r. i zostało wpisane do Rejestru Stowarzyszeń i Związków Urzędu Spraw Wewnętrznych Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy pod numerem 28.

W tzw. okresie lubelskim działalność TPPR ograniczyła się do zorganizowania zaledwie kilku lokalnych akademii i odczytów, m.in. z okazji rocznicy urodzin Józefa Stalina czy śmierci Włodzimierza Lenina. Na początku 1945 r. towarzystwo przeniosło się do Warszawy. Od lipca tego roku jego oficjalną siedzibą był budynek przy alei Stalina 26 (obecnie Aleje Ujazdowskie), prezent od Prezydium Rady Ministrów i prezydenta m.st. Warszawy Stanisława Tołwińskiego. W tym czasie wszystkie wysiłki skupiono na opracowaniu statutu oraz przygotowaniu wstępnego planu pracy na najbliższe miesiące.

¹⁰ Helena Boguszewska i Jerzy Kornacki byli parą – nie tylko prywatnie, lecz także w życiu zawodowym. Tworzyli spółkę autorską, wspólnie napisali m.in. powieści *Jadą wozy z cegłą* (1935) oraz *Ludzie śród ludzi* (1946). Po II wojnie światowej oboje głęboko zaangażowali się w życie polityczne Polski „ludowej”. Kornacki był inicjatorem i założycielem Instytutu Pamięi Narodowej, zaś w latach 1946–1947 pełnił funkcję dyrektora Funduszu Kultury Narodowej przy Prezydium Rady Ministrów. Z kolei Boguszewska uczestniczyła w pracach PKWN, działała też w Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Krakowie i w Warszawie. K. Ptak, *Twórcy „Przedmieścia” – Helena Boguszewska, Jerzy Kornacki [w:] Prozaicy dwudziestolecia międzywojennego. Sylwetki*, red. B. Faron, Warszawa 1974, s. 52–73.

¹¹ Henryk Raabe (1882–1951) – z wykształcenia zoolog, działacz społeczny i polityk (od 1926 r. członek PPS). W latach 1939–1941 profesor Uniwersytetu we Lwowie, organizator i pierwszy rektor Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (1944–1948). W latach 1944–1945 pełnił funkcję wiceprzewodniczącego Centralnego Komitetu Wykonawczego i Rady Naczelnej koncesjonowanej PPS. Poseł do KRN i na Sejm Ustawodawczy. Ambasador TRJN w Moskwie (1945–1946). Od 1948 r. działacz PZPR. Zwolennik utrzymania autonomii i samorządności wyższych uczelni, co doprowadziło do konfliktu z władzami, w wyniku którego utracił zajmowane stanowiska i przedwcześnie odszedł na emeryturę. L. Maliszewski, *Henryk Raabe – materialista, idealista, praktyk. Przyczynki do lubelskiej biografii pierwszego rektora Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [w:] Henryk Raabe 1882–1951. Pierwszy rektor Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej*, red. M. Szumiło, J. Wrona, Z. Zaporowski, Lublin 2017, s. 89–112; Z. Wójcik, *Biografia Henryka Raabego*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1985, nr 1, s. 176–178.

¹² *Polska pod reżimem komunistycznym. Sprawozdanie z sytuacji w kraju (1944–1949)*, wstęp i oprac. J. Mysiakowska-Muszyńska, W.J. Muszyński, Warszawa 2015, s. 145.

¹³ E. Wojnowski, *Warmia i Mazury w latach 1945–1947. Kształtowanie się stosunków politycznych*, Olsztyn 1968, s. 32–33.

Struktura wewnętrzna prezentowała się bowiem nader skromnie: istniały zaledwie dwa wydziały – Wydział Organizacyjny i Wydział Programowy, oba z Anną Wróblewską jako kierownikiem¹⁴. Według przyjętego w sierpniu statutu najwyższym organem TPPR był Krajowy Zjazd Delegatów, który miał się odbywać nie rzadziej niż raz w roku, najpóźniej w czerwcu. W okresie między zjazdami pracami towarzystwa miała kierować Rada Naczelna i powoływany przez nią siedmioosobowy Zarząd Główny (ZG). W terenie czyniły to Zjazdy i Zarządy Okręgów (później Województw), Zjazdy i Zarządy Oddziałów Powiatowych, Miejskich i Dzielnicowych oraz Komisje Rewizyjne tych samych szczebli. Jako podstawowe jednostki organizacyjne działały koła terenowe¹⁵. W tym czasie wyznaczono również nowy ZG, na którego czele stanął minister sprawiedliwości Henryk Świątkowski. Pełnił on funkcję przewodniczącego przez cztery lata. Jesienią 1945 r., na krajowej konferencji aktywu TPPR, zrodziła się myśl wydawania własnego organu prasowego – w ten sposób na rynku pojawiło się czasopismo „Przyjaźń”.

Wytyczone cele statutowe otwierały szeroką przestrzeń do działania. Głównymi zadaniami TPPR stały się: pogłębianie „harmonijnego współżycia” Polski i narodów ZSRS, rozwijanie współpracy gospodarczej, społecznej i kulturalnej między oboma państwami oraz praca na rzecz umocnienia zasad pokojowego współżycia i przyjaźni narodów, w szczególności słowiańskich. W założeniach statutowych można wyraźnie zauważyć odwołanie do wspomnianej powyżej ideologii ruchu nowosłowiańskiego, powstałego w czasie II wojny światowej pod auspicjami Moskwy¹⁶. W rzeczywistości zadekretowaną z góry przyjaźń między Słowianami podporządkowano partykularnym interesom ZSRS¹⁷. Wzmianka o współpracy słowiańskiej nie pojawiła się więc w dokumencie programowym TPPR przypadkowo. W drugiej połowie lat czterdziestych XX w., tj. w okresie największej

¹⁴ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej AMSZ), Ambasada RP w Moskwie, sygn. 27, t. 136, w. 9, Informacja o Towarzystwie Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, 1945 r., k. 1–2; *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej za okres od listopada 1944 do 30 sierpnia 1945 r.* (30 sierpnia 1945 r., Warszawa) [w:] *Polsko-radzieckie stosunki kulturalne 1944–1949. Dokumenty i materiały*, red. W. Balcerak, Warszawa 1984, s. 58–61; D. Zamiatała, *Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej* [w:] *Encyklopedia „białych plam”*, t. 14, red. M.R. Górniak et al., Radom 2016, s. 178–183; *Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej pracuje!*, „Głos Ludu” 24 XI 1944 r., s. 1.

¹⁵ Warto dodać, że w latach 1955–1957 obowiązywała nieco zmieniona struktura. Miejsce Rady Naczelnej zajął Zarząd Główny, zakres kompetencji i działalności Zarządów Okręgów i Oddziałów przejęły Zarządy Wojewódzkie i Zarządy Powiatowe, a koła terenowe zastąpiono Komisjami Koordynacyjnymi. D. Zamiatała, *Towarzystwo Przyjaźni...*, s. 179–182.

¹⁶ Zob. przypis 7.

¹⁷ Rozpowszechnianie idei jedności słowiańskiej w ramach tzw. ruchu nowosłowiańskiego, dzięki usilnym staraniom władz sowieckich, stało się przedmiotem kampanii propagandowych w wielu krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Działaniem tym towarzyszyło często manipulowanie historią, m.in. poprzez tworzenie własnych interpretacji zamierzczłych konfliktów germańsko-słowiańskich, a także popularyzowanie programu reslawizacji dawnych ziem słowiańskich. Korespondowało to z próbą wzmocnienia (upolitycznionego) wzorca „germańskiego najeźdźcy”, ukazywanego jako odwiecznego wroga wszystkich Słowian. Z. Mazur, *Obraz Niemiec w polskich podręcznikach szkolnych do nauczania historii 1945–1989*, Poznań 1995, s. 112–116; L.S. Pręcikowski, *Propaganda słowiańska w Polsce Ludowej w latach 1944–1947 ze szczególnym uwzględnieniem roli Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2005, s. 295–313; J. Szumski, *Polityka a historia...*, s. 103–107; M. Zmierczak, *Obraz Niemców i Niemiec w „Przeglądzie Zachodnim” w latach 1945–1990*, „Przegląd Zachodni” 2014, nr 3, s. 63–69.

popularności idei słowiańskiej, stowarzyszenie to było głównym – obok KS – podmiotem odpowiedzialnym za transmisję tej koncepcji do szerokich mas¹⁸.

Towarzystwo rozwijało się pomyślnie zarówno pod względem organizacyjnym, jak i osobowym. W dniach 1–3 czerwca 1946 r., przy udziale przedstawicieli najwyższych władz politycznych i państwowych, odbył się jego I Kongres. Uczestniczyło w nim ponad 2,5 tys. osób, w tym delegacja Wszechzwiązkowego Towarzystwa Łączności Kulturalnej z Zagranicą¹⁹, głównego partnera TPPR po stronie sowieckiej²⁰. Uchwalony wówczas manifest był pierwszą ideowo-programową deklaracją Towarzystwa. W jego tekście nie zabrakło krytyki pod adresem państw zachodnich ani pochwały sowieckiej „pomocy” w czasie II wojny światowej. Poza tym przedstawiano ZSRS jako jedyne gwaranta granicy zachodniej na Odrze i Nysie Łużyckiej²¹. Rzecz jasna, całe zgromadzenie było starannie wyreżyserowanym spektaklem propagandowym, powtarzającym (z coraz większym rozmachem) w kolejnych latach, TPPR wyrosło bowiem na jedną z najbardziej masowych i zarazem eksponowanych organizacji w Polsce „ludowej”. Według oficjalnych statystyk już w połowie 1950 r. zrzeszało prawie 3 mln członków, na początku 1951 r. – ponad 4 mln, a dwa lata później aż 7 mln²².

KS, w świetle zapisów jego statutu, odpowiadał za „koordynację wszelkich poczynań w dziedzinie zbliżenia i współpracy narodów słowiańskich”, a także opiniował tworzenie nowych organizacji o profilu słowiańskim²³. To właśnie z jego inicjatywy utworzono w 1946 r. – niejako w pośpiechu i bez rozmachu – kolejne fasadowe towarzystwa krzewiące przyjaźń z Jugosławią (TPPJ), Czechosłowacją (TPPCz) oraz Bułgarią (TPPB). Powstały one w celu intensyfikacji działań na rzecz zbliżenia między Warszawą z jednej strony a Belgradem, Pragą i Sofią z drugiej, realizowanego poprzez wymianę kulturalną, działalność popularyzatorską oraz inicjatywy polityczne. W zamyśle organizatorów miały one rozwinąć się w sposób zbliżony do TPPR i podobnie jak ono stać się organizacjami masowymi. Doskonale wpisywały się więc w plany sowietyzacji społeczeństwa polskiego za pomocą rozmaitych form uczestnictwa w życiu społecznym i kulturalnej rozrywki.

¹⁸ Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Komitet Słowiański w Polsce z siedzibą w Warszawie (dalej KSwP), sygn. 858, t. 1, Protokół z I-go Walnego Zjazdu KS w Polsce, sierpień 1945 r., k. 3–5; S.L. Pręciowski, *Polska w „nowym ruchu słowiańskim”. Z działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce w latach 1945–1947*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Historica” 2000, t. 69, s. 178–180; M. Gruszczyk, *Idea w służbie propagandy...*, s. 59–72.

¹⁹ Jak wspominałam w przypisie 6, Towarzystwo Przyjaźni Radziecko-Polskiej powstało w Moskwie dopiero w grudniu 1957 r. E. Basiński, *Polska–ZSRR. Kronika faktów i wydarzeń 1944–1971*, red. T. Cieślak, Warszawa 1973, s. 208. Szerzej zob. M. Golon, *Między stalinowską propagandą a upowszechnianiem kultury. Działalność Wszechzwiązkowego Towarzystwa Łączności Kulturalnej z Zagranicą (WOKS) wobec Polski w latach 1945–1956*, „Dzieje Najnowsze” 2006, nr 4, s. 123–145.

²⁰ J. Wasowski, *Po Kongresie Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej*, „Przyjaźń” 1946, nr 5, s. 3–22; *Kongres Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w Warszawie, 18.06.1946, Manifestacja przyjaźni polsko-radzieckiej*, „Głos Wielkopolski”, 4 VI 1946, s. 1; *Kongres Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w Warszawie (18 VI 1946)*, Repozytorium Cyfrowe Filмотeki Narodowej – Instytutu Audiowizualnego (FINA), <http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/4407>, dostęp 15 I 2021 r.

²¹ *Manifest uchwalony na I Kongresie TPPR (3 czerwca 1946 r., Warszawa)* [w:] *Polsko-radzieckie stosunki kulturalne...*, s. 152–155.

²² *Rozwój TPPR*, „Życie Słowiańskie” 1951, nr 4, s. 199; *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 10: *Styczeń 1950–grudzień 1955*, oprac. W. Balcerak et al., Warszawa 1982, s. 253–254.

²³ AAN, KSwP, sygn. 858, t. 12, Statut Komitetu Słowiańskiego w Polsce, 1946 r., k. 79–80.

Jako pierwsze z trzech stowarzyszeń wymienionych powyżej powstało TPPJ. 10 stycznia 1946 r. „grupa przyjaciół Jugosławii” zawiązała Komisję Organizacyjną (KO), której zadaniami były: opracowanie statutu oraz zwołanie zebrania założycielskiego. Prace nad dokumentem programowym ukończono 26 stycznia, a 10 lutego odbyło się spotkanie inicjujące powstanie i działalność TPPJ. Wzięło w nim udział kilkadziesiąt osób, w tym przedstawiciele komunistycznej władzy, zarządu m.st. Warszawy, władz KS i jugosłowiański ambasador Božidar (Božo) Ljumović²⁴. Spomiędzy obecnych wyłoniono ZG, który liczył początkowo czternaście osób. Na prezesa wybrany został Jan Grubecki, członek koncesjonowanego SL (później ZSL), poseł (do KRN i na Sejm Ustawodawczy), a także wiceprzewodniczący KS. W skład Zarządu weszli ponadto m.in.: Henryk Smuga-Ładosz (I wiceprzewodniczący), Antoni Bida (II wiceprzewodniczący), Eugeniusz Skudniewski (skarbnik) oraz Zuzanna Sobierajska (sekretarz). Smuga-Ładosz był radnym Rady Narodowej m.st. Warszawy (1945–1952) oraz kierownikiem jej Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki, Bida – dyrektorem jednego z departamentów w Ministerstwie Informacji i Propagandy, Skudniewski zaś – działaczem PPR i współzałożycielem Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci. Pracami sekretariatu kierowała żona Wiesława Sobierajskiego, ówczesnego naczelnika Wydziału Południowo-Wschodniego MSZ. Również pozostających członków wybrano wedle klucza partyjnego²⁵. Chlubny wyjątek w tej grupie stanowił profesor historii sztuki Vojeslav (Wojśław) Molè, z pochodzenia Słoweniec, który przeprowadził się do Polski w 1925 r., by objąć kierownictwo Katedry Historii Sztuki Narodów Słowiańskich w tworzonym wówczas Studium Słowiańskim na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pozostawał on jednym z najaktywniejszych członków TPPJ przez cały okres jego istnienia²⁶. Towarzystwo opierało swoje działania na pracy społecznej członków. Można domniemywać, że gdyby większość ZG wybrano z uwagi na zainteresowania i kompetencje, nie zaś przez wzgląd na przynależność partyjno-polityczną, działalność organizacji miałyby większe znaczenie.

Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej ukonstytuowało się w czasie, gdy relacje pomiędzy obu krajami dalekie były od pożądanej przyjaźni. Kość niezgody stanowiło Zaolzie, oderwane od Polski w styczniu 1919 r. i pozostające poza jej granicami do roku 1938²⁷. W czasie II wojny światowej odłożono na bok animozje. Rząd polski na emigracji zabiegał wówczas o realizację idei federacji środkowoeuropejskiej, a jej fundamentem miała być konfederacja polsko-czechosłowacka. Choć w teorii zbliżenie Warszawy i Pragi wydawało się wykonalne, w praktyce na drodze do jego realizacji stały zarówno krzywdy związane ze sprawą cieszyńską, jak i odmienne poglądy odnośnie do kształtu

²⁴ AAN, Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej. ZG w Warszawie (dalej TPPJ)], sygn. 176, t. 2, Sprawozdanie z działalności TPPJ (powstanie stowarzyszenia), 10 II 1946 r., k. 37–38.

²⁵ Poza Janem Grubeckim członkiem władz KS była również Zuzanna Sobierajska (sekretarz). AAN, KSwP, sygn. 858, t. 84, Władze TPPJ, 1946 r., b.p.

²⁶ A. Malkiewicz, *Z dziejów polskiej historii sztuki. Studia i szkice*, Kraków 2005, s. 50.

²⁷ Szerzej o konfliktach polsko-czechosłowackich (dotyczących Śląska Cieszyńskiego oraz Spiszu i Orawy) zob.: A. Chmielarz, *Walka o Śląsk Cieszyński w 1918 i 1919 roku* [w:] *Stosunki polsko-czesko-słowackie 1918–2005*, red. J. Gmitruk, A. Stawarz, Warszawa 2006, s. 63–86; A. Malinowski, *Trudne sąsiedztwo. Wybrane aspekty polskiej polityki zagranicznej wobec Czechosłowacji w okresie międzywojennym* [w:] *Stosunki polsko-czesko-słowackie...*, s. 9–18; M.K. Kamiński, *Konflikt polsko-czeski 1918–1921*, Warszawa 2001.

przyszłego sojuszu. Nie bez znaczenia pozostawało też stanowisko ZSRS, który nie poparł planów konfederacji obu państw²⁸. Po 1945 r. Zaolzie znalazło się ponownie w granicach Czechosłowacji, a mieszkających tam Polaków (szczególnie osiedlonych po 1938 r.) dotknęły represje. Stosunki Warszawa–Praga znów były napięte. Eskalację sporu powstrzymał Związek Sowiecki, który nakazał zaniechać działań zbrojnych i podjął się mediacji.

Spotkanie założycielskie TPPCz, zainicjowane przez władze KS, odbyło się 31 marca 1946 r. Uczestniczyło w nim ponad 90 osób, w tym poseł Czechosłowacji w Warszawie Josef Hejret. Wygłosił on inauguracyjne przemówienie na temat znaczenia przyjaźni narodu polskiego z narodem czeskim i słowackim. O sytuacji na Zaolziu nie wspomniał ani słowem, podobnie jak przemawiający po nim prezes KS, Mieczysław Michałowicz²⁹. W obszernym wystąpieniu tego ostatniego nie zabrakło za to odniesień do podobnych towarzystw działających w czasach II Rzeczypospolitej m.in. w Poznaniu i Warszawie. Michałowicz kilkakrotnie podkreślił, że ich aktywność została powstrzymana wskutek polityki Józefa Becka wobec Czechosłowacji. Jego zdaniem odprężenie na linii Warszawa–Berlin, potwierdzone podpisaniem 26 stycznia 1934 r. polsko-niemieckiej deklaracji o niestosowaniu przemocy, doprowadziło do zahamowania tempa, ograniczenia zakresu tych inicjatyw i *de facto* całkowitego ich załamania. Jedynie istniejące od 1925 r. Warszawskie Towarzystwo Polsko-Czechosłowackie zdołało przetrwać ten trudny okres. Nie zaprzestało ono działalności również po 1939 r., choć ze względu na okoliczności musiało przenieść swą aktywność do podziemia³⁰.

²⁸ Zob. T. Kisielewski, *Federacja środkowoeuropejska. Pertraktacje polsko-czechosłowackie 1939–1943*, Warszawa 1991; D. Miszewski, *Zaolzie w stosunkach polsko-czechosłowackich w czasie II wojny światowej*, „Wieki Stare i Nowe” 2018, t. 13, s. 219–246; J. Němeček, *Czechosłowacko-polskie koncepcje federacyjne w okresie drugiej wojny światowej* [w:] *Europa unii i federacji. Idea jedności narodów i państw od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. K. Ślusarek, Kraków 2004, s. 343–365; M. Pułaski, *Edward Beneš o projektach konfederacji czechosłowacko-polskiej w latach II wojny światowej* [w:] *Z dziejów Europy Środkowej w XX wieku. Studia ofiarowane Henrykowi Batowskiemu w 90. rocznicę urodzin*, red. M. Pułaski et al., Kraków 1997, s. 153–169; J.R. Sielezin, *Idea federacji polsko-czechosłowackiej jako element gry politycznej w latach 1939–1943* [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia w polskiej myśli politycznej*, red. M. Dymarski, J. Juchnowski, Wrocław 2004, s. 137–151.

²⁹ Mieczysław Michałowicz (1876–1965) – lekarz, działacz polityczny i społeczny. W młodości związany z PPS (1890–1906) oraz z PPS–Frakcją Rewolucyjną (1906–1916). Kierownik szpitala fabrycznego huty „Hantke” w Rakowie k. Częstochowy (1905–1908), współzałożyciel Częstochowskiego Towarzystwa Kultury Polskiej. W 1908 r. aresztowany za działalność patriotyczną i skazany na dwuletnie wysiedlenie w trybie administracyjnym z granic Cesarstwa Rosyjskiego. Po wyjściu z więzienia przebywał w Austrii, Francji i Niemczech, gdzie odbył szereg praktyk zawodowych i staży naukowych. W czasie I wojny światowej lekarz wojskowy w armii austriackiej w szpitalach garnizonowych w Krakowie (nr 15) i Ołomuńcu na Morawach. W latach 1918–1919 starszy ordynator Oddziału Chorób Wewnętrznych Szpitala Ujazdowskiego, następnie dyrektor Departamentu Opieki nad Matką i Dzieckiem w Ministerstwie Zdrowia Publicznego. W 1920 r. mianowany profesorem nadzwyczajnym Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Warszawskiego, a siedem lat później profesorem zwyczajnym, potem był kolejno rektorem i prorektorem tej uczelni. W latach 1935–1938 senator z ramienia sanacji. Prywatnie przyjaciel Józefa Piłsudskiego i lekarz jego córek. Współzałożyciel Stronnictwa Demokratycznego. W czasie II wojny światowej więziony przez Niemców. Po 1944 r., przy współudziale wolnomularzy, podjął szeroką akcję tworzenia Klubów Demokratycznych, a następnie SD. Prezes Rady Naczelnej tej partii (1945–1949), poseł do KRN i do Sejmu Ustawodawczego. M. Nowakowska-Zamachowska, *Mieczysław Michałowicz 1876–1965* [w:] *Monumenta Universitatis Varsoviensis. Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945. M–Ż*, red. W. Baraniewski, T. Kizwalter, P.M. Majewski et al., Warszawa 2016, s. 41–50.

³⁰ AAN, KSwP, sygn. 858, t. 82, Sprawozdanie z działalności TPPCz w Warszawie, 9 XI 1946 r., k. 70–73; AAN, KSwP, sygn. 858, t. 82, Rzut oka na dzieje i działalność Towarzystw Polsko-Czechosłowackich w Polsce (1924–1945), 31 III 1946 r., k. 29–30.

Najważniejszym punktem spotkania był wybór władz na zasadzie porozumienia międzypartyjnego. W skład ZG weszło ostatecznie piętnaście osób, m.in. ówczesny minister komunikacji Jan Rabanowski³¹ w roli przewodniczącego, redaktorzy Czesław Skoniecki i Marian Kubicki jako wiceprzewodniczący (pierwszy kierował pracami redakcji organu prasowego PPR „Chłopska Droga”, drugi – oficjalnego organu SL „Dziennika Ludowego”), bezpartyjna Jadwiga Babińska jako sekretarz oraz działacz Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego Stanisław Dobrowolski w charakterze skarbnika. Warto odnotować, że w składzie władz TPPCz znaleźli się także dwaj członkowie przedwojennego Towarzystwa Polsko-Czechosłowackiego: Józef Herman oraz Adalbert Chomicz³². Ich obecność w ZG może być traktowana jako deklaracja chęci kontynuacji przez TPPCz przedwojennych akcji na rzecz zbliżenia polsko-czechosłowackiego.

Znacznie lepiej układały się w tym czasie stosunki między Polską a Bułgarią. TPPB ukonstytuowało się 12 maja 1946 r. Spotkanie założycielskie, tak jak w przypadku TPPJ i TPPCz, odbyło się w lokalu zajmowanym przez KS, a władze Komitetu były jego głównym inicjatorem i organizatorem³³. Na prezesa wybrano działacza PPR, wiceministra przemysłu i handlu Eugeniusza Szyra. Jego zastępcami zostali: językoznawca i slawista, zawodowo związany z Uniwersytetem Warszawskim prof. Stanisław Słowski oraz minister pełnomocny Bułgarii w Polsce Paweł Tagaroff³⁴. Pierwszy z wiceprzewodniczących był zaangażowany w działalność Towarzystwa Bułgarsko-Polskiego, które popularyzowało kulturę polską w Bułgarii w dwudziestolecie międzywojennym. W 1939 r. uzyskał tytuł doktora *honoris causa* Uniwersytetu Sofijskiego³⁵. Funkcję sekretarza pełniła Aleksandra Boczkowska-Magerowa (PPR), zaś skarbnikiem mianowano inspektora oświatowego Czesława Rutkowskiego. Poza wymienionymi w skład ZG weszło dziesięć osób³⁶. Wśród

³¹ Jan Rabanowski (1907–1958) – z wykształcenia inżynier elektryk, autor m.in. unikatowego w owym czasie projektu instalacji elektrycznych dla nowego warszawskiego głównego dworca kolejowego (1937–1939). Na początku II wojny światowej znalazł się w ZSRS, gdzie otrzymał stanowisko zastępcy kierownika elektrowni przemysłowej w Mariińsku (Syberia Zachodnia). W latach 1943–1944 służył w 1 Dywizji Piechoty im. T. Kościuszki. Działacz ZPP. Kierownik resortu Komunikacji, Poczty i Telegrafów w PKWN (1944), następnie minister komunikacji (1945–1951). Twórca planu odbudowy zniszczonego transportu lądowego, wodnego i lotniczego. Zainicjował również rozpoczęcie działań na rzecz elektryfikacji linii kolejowych. Na przełomie 1944 i 1945 r. oddelegowany do „pracy” w SD przez PPR. J. Kubiakowski, *Rabanowski Jan* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 29, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 540–541; J. Wrona, *System partyjny w Polsce 1944–1950*, Lublin 1995, s. 79–80.

³² AAN, KSwP, sygn. 858, t. 82, Władze TPPCz, 31 III 1946 r., k. 249. W następnych latach skład ZG się powiększył, a nowym prezesem został profesor fizyki Wacław Szymanowski, poseł na Sejm Ustawodawczy z ramienia „lubelskiego” SL. AAN, KSwP, sygn. 858, t. 82, Lista członków ZG TPPCz w 1948 r., luty 1949 r., k. 136.

³³ Wraz z nawiązaniem stosunków dyplomatycznych (16 lipca 1945 r. na szczeblu poselstw) stworzono dogodne warunki do wznowienia przerwanej w czasie wojny współpracy, także w dziedzinie nauki i kultury, co zaowocowało m.in. powstaniem TPPB. Więcej na temat polityki międzynarodowej Bułgarii po II wojnie światowej w: Y. Sygkelos, *Nationalism from the Left. The Bulgarian Communist Party during the Second World War and the Early Post-War Years*, Leiden 2011, s. 119–160.

³⁴ AAN, KSwP, sygn. 858, t. 81, Protokół z zebrania założycielskiego ZG TPPB, 12 V 1946 r., b.p.; W. Balcerak, *Polska i Bułgaria w okresie budowania socjalizmu*, Warszawa 1981, s. 264–265.

³⁵ Zob. K. Wierzbicka, *Z zagadnień polsko-bułgarskich związków kulturalnych. Geneza Towarzystwa Polsko-Bułgarskiego w Sofii oraz Bułgarsko-Polskiego w Warszawie* [w:] *Slawistyczne studia literaturoznawcze poświęcone VII Międzynarodowemu Kongresowi Slawistów*, red. J. Śliżiński, Wrocław 1973, s. 232–234.

³⁶ AAN, KSwP, sygn. 858, t. 80, Członkowie Zarządu ZG TPPB, 12 V 1946 r., b.p.; *Protokół TPPB*, „Życie Słowińskie” 1948, nr 7–8–9, s. 363.

nich na uwagę zasługuje Trifon Puchlew – jeden z trzech pracowników administracyjno-konsularnych poselstwa Bułgarii w Warszawie, którzy w 1939 r. utworzyli konspiracyjną „Grupę B”, zajmującą się nielegalnym przetrzucem dokumentów, zdjęć i pieniędzy między Sofią, Warszawą, Berlinem, Budapesztem i Bukaresztem. Jak wskazuje Łukasz Chimiak, Puchlew, korzystając z papieru firmowego i blankietów poselstwa bułgarskiego, wystawiał Polakom fałszywe zaświadczenia o zatrudnieniu w ambasadzie, chroniące ich przed niemieckimi łapankami. Uratowano w ten sposób około 40 osób³⁷.

Początkowo stowarzyszenia te miały się zasadniczo nie różnić od TPPR³⁸, któremu formalnie były równe pod względem prawnym. Podlegały nadzorowi KS, który koordynował ich aktywność, zatwierdzał (w porozumieniu z przewodniczącymi lub upoważnionymi przez nich członkami ZG) plany prac oraz nadzorował (wspólnie z właściwymi komisjami rewizyjnymi) gospodarkę finansową³⁹. Oczywiście sam Komitet nie był instytucją suwerenną, a jedynie kolejnym instrumentem w rękach władz, dlatego jego działalność podlegała ścisłemu nadzorowi ze strony aparatu partyjno-państwowego. Wszystkie towarzystwa miały podobny profil: propagowanie idei przyjaźni, zrozumienia i pomocy wzajemnej między narodami wśród szerokich mas społecznych, a także zaznajomienie Polaków z ich bogatą kulturą, historią i tradycjami. Od początku jednak, jak już wspomniano, na pierwszy plan wybijało się TPPR – zarówno pod względem zakresu działania oraz struktury organizacyjnej, jak i liczby członków. Ponieważ sojusz z ZSRS przedstawiano jako polską rację stanu i zarazem zadanie stanowiące moralny obowiązek, właśnie „przyjaźń” z Moskwą traktowano priorytetowo. Nie dziwi zatem, że losy pozostałych trzech towarzystw potoczyły się zupełnie inaczej. Żadne z nich nie rozwinęło aktywności w stopniu choćby zbliżonym do TPPR. Żadne nie miało własnej odznaki, emblematu organizacyjnego ani sztandaru. Żadne też nie mogło się pochwalić własnym organem prasowym. Ich sprawozdania, relacje i materiały ukazywały się na łamach „Życia Słowiańskiego”, periodyku wydawanego przez KS w latach 1946–1953⁴⁰.

Choć cele ich działań były analogiczne do celów TPPR, nie mogły liczyć na wsparcie aparatu partyjnego i państwowego oraz mediów oficjalnych w takim samym zakresie. Przede wszystkim zaś dysponowały zdecydowanie mniejszymi budżetami, przez co ich oddziaływanie na otoczenie było wyraźnie mniejsze. Według statutów środki na działalność tych organizacji pochodziły z kilku źródeł: subwencji oraz darowizn, składek członkowskich, a także dochodów z wydawnictw i wszelkiego rodzaju imprez⁴¹. Władze

³⁷ Poza nim w skład „Grupy B” wchodził Krum Tsokoff i Władysław Ikonow. Zob. Ł. Chimiak, „Adam Tarnowski – nasz poseł w Sofii”. *Przyczynek do dziejów współpracy polsko-bułgarskiej w latach 1939–1941*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2014, nr 2 (24), s. 232–235.

³⁸ Dopiero w 1974 r. TPPR uznano za stowarzyszenie wyższej użyteczności, tj. takie, którego rozwój jest szczególnie użyteczny dla interesu państwowego i społecznego. *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 5 listopada 1974 r. w sprawie uznania „Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej” za stowarzyszenie wyższej użyteczności*, Dz.U. 1974 nr 41 poz. 244.

³⁹ AAN, KSWP, sygn. 858, t. 12, Regulamin wewnętrzny Komitetu Słowiańskiego w Polsce, 1947 r., k. 5–6.

⁴⁰ Więcej na temat działalności wydawniczej KS zob. M. Gruszczyk, *Idea w służbie propagandy...*, s. 125–144.

⁴¹ Warto przy tej okazji odnotować, że czytając statuty TPPJ, TPPCz oraz TPPB, można odnieść wrażenie, że brzmią niemal identycznie. Różnią je wyłącznie detale, co niewątpliwie świadczy o tym, że były tworzone przez tę samą grupę ludzi, najprawdopodobniej wywodzących się z grona członków bądź współpracowników KS. AAN,

partyjno-państwowe zakładały, że zarówno KS, jak i towarzystwa przyjaźni będą w stanie w ten sposób samodzielnie pokryć koszty swojego funkcjonowania. Braki w materiałach źródłowych skutecznie uniemożliwiają przedstawienie rzetelnego obrazu sytuacji majątkowej i finansowej towarzystw. Z zachowanych dokumentów wiadomo jednak, że TPPJ, TPPCz i TPPB borykały się z poważnymi kłopotami finansowymi, a największy problem stanowił brak własnych środków. W praktyce były całkowicie zależne od dotacji z budżetu państwa⁴². Tymczasem TPPR regularnie otrzymywało subwencje.

Oprócz tego ważnym problemem ograniczającym działalność towarzystw, poza TPPR, był brak zaangażowania kierujących nimi osób w ich prace. Najważniejsze funkcje we władzach centralnych i terenowych tych stowarzyszeń zajmowały zazwyczaj osoby dobrane z klucza partyjnego, niezbyt zainteresowane profilem organizacji, w której przyszło im zasiadać, a przede wszystkim zaangażowane w prace na zajmowanych przez nie stanowiskach państwowych. Był to główny powód małej aktywności TPPB; w latach 1949–1950 ograniczyła się ona *de facto* do bardzo rzadkich (rzadziej niż raz na kwartał) spotkań ZG. Jego wieloletni (1946–1950) prezes Eugeniusz Szyr, ze względu na nawal prac państwowych (początkowo był wiceministrem przemysłu i handlu, a od 1949 r. wiceprzewodniczącym Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego), nie traktował swoich obowiązków prezesa TPPB zbyt gorliwie i pozostał bierny właściwie przez cały okres piastowania tej funkcji. Kolejni prezesi: Stanisław Skrzyszewski (1950) i Witold Jarosiński (1950–1951), pełniący równocześnie funkcję ministra oświaty, niewiele się od niego różnili pod tym względem⁴³. Nie bez znaczenia był również brak realnego udziału „zwykłych” działaczy w tworzeniu planów pracy towarzystw czy zakładania kolejnych oddziałów. W Polsce „ludowej” wiele zależało bowiem od odgórznej, ideologicznej organizacji społeczeństwa, mniej zaś od indywidualnych decyzji jednostek.

Aktywność TPPR koncentrowała się na popularyzacji wszechstronnej wiedzy o Związku Sowieckim za pomocą szerokiego wachlarza imprez propagandowych⁴⁴ oraz na utrzymaniu wysokiej dynamiki dwustronnych kontaktów pomiędzy władzami i społeczeństwami Polski i ZSRS (tzw. pociągi, autobusy i rejsy przyjaźni). Dużą wagę przywiązywano do propagandy żywego słowa, stąd masowa akcja odczytów, wykładów, pogadanek, zebrań i wieców w każdym zakątku kraju. Spośród różnych form działań kulturalno-propagandowych TPPR największy rozmach miał cykl imprez w ramach

TPPJ, sygn. 176, t. 3, Statut TPPJ, 1946 r., k. 42–56; AAN, KSwP, sygn. 858, t. 82, Statut TPPCz, 1946 r., k. 2–13; AAN, KSwP, sygn. 858, t. 80, Statut TPPB, 1946 r., b.p.

⁴² AAN, KSwP, sygn. 858, t. 83, Sprawozdanie z wykonania budżetu TPPCz za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 1949 r., 14 II 1950 r., k. 5–11; AAN, KSwP, sygn. 858, t. 83, Zestawienie finansowe TPPCz za okres od 1 stycznia do 31 lipca 1950 r., 1 VIII 1950 r., k. 32–34; AAN, KSwP, sygn. 858, t. 81, Sprawozdanie finansowe ZG TPPB za okres od dnia 1 I do dnia 31 XII 1948 r., 24 II 1949 r., b.p.; AAN, KSwP, sygn. 858, t. 81, Sprawozdanie z wykonania budżetu za okres od 1 I do 31 XII 1949 r., 17 I 1950 r., b.p.

⁴³ AAN, KSwP, sygn. 858, t. 80, Sprawozdanie z działalności ZG TPPB za rok 1950, czerwiec 1951 r., b.p.

⁴⁴ Najbardziej prestiżowym wydarzeniem współorganizowanym przez TPPR był Festiwal Piosenki Radzieckiej w Zielonej Górze. Pod tą nazwą wydarzenie funkcjonowało od 1965 r., jednak już w 1962 r. w Zielonej Górze odbył się amatorski konkurs na najlepsze wykonanie piosenki radzieckiej. Zob. D. Gorzków, *Festiwal Piosenki Radzieckiej w Zielonej Górze. Rozrywka dla mas czy narzędzie komunistycznej propagandy?*, „Studia Zachodnie” 2016, t. 18, s. 225–236; A. Marczak, *Festiwal Piosenki Radzieckiej w Zielonej Górze w latach 1962–1989*, Łomianki 2017.

Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, od 1948 r. co roku hucznie celebrowanego w październiku⁴⁵. Ulicami miast szły wówczas pochody, a w szkołach i zakładach pracy odbywały się okolicznościowe akademie. Imprezy na cześć ZSRS organizowały wtedy niemal wszystkie instytucje państwowe, polityczne, zawodowe, społeczne, naukowe i kulturalno-oświatowe. Czynn timer biernie uczestniczyło w nich prawie całe społeczeństwo⁴⁶. Żadne z pozostałych towarzystw nie mogło się pochwalić w swoich sprawozdaniach organizacją cyklicznej imprezy o podobnym znaczeniu i rozmachu. Najczęstszą formą ich samodzielnej aktywności, stosowaną także przez TPPR, była organizacja odczytów i wieczorów literackich, nie wymagało to bowiem dużych nakładów pieniężnych ani wysiłków organizacyjnych. Poza tym angażowały się one również w inne przedsięwzięcia artystyczno-kulturalne, takie jak wystawy, pokazy filmowe, konkursy, koncerty i spotkania literackie, ale w ich przypadku to na KS spoczywał ciężar odpowiedzialności za najważniejsze sprawy organizacyjne, a towarzystwa jedynie wspomagały realizację. Przykład imprezy realizowanej wspólnie z KS to wystawa fotografii pt. „Czechosłowacja 1938–1945”, która miała premierę w warszawskim Muzeum Narodowym w październiku 1946 r. W mało wyszukany oraz dosadny sposób obrazowała ona trud walki narodu czeskiego i słowackiego z niemieckim okupantem. Wystawa trwała około trzech tygodni, a w późniejszym terminie odwiedziła też inne polskie miasta⁴⁷. W grudniu 1946 r., podczas obrad pierwszego powojennego Kongresu Słowian w Belgradzie, premierę miała także druga – zdecydowanie bardziej efektywna – ekspozycja pt. „Słowiańszczyzna w walce o wolność i odbudowę”. W opracowanie jej polskiej części duży wkład pracy włożyły wszystkie towarzystwa⁴⁸.

Znaczącą rolę w umacnianiu przyjacielskich relacji odgrywały wzajemne wizyty delegacji partyjno-rządowych i różnych grup społeczno-zawodowych. Weszły one na stałe do krajobrazu Polski „ludowej”, a za ich organizację współodpowiedzialne były towarzystwa. Obfitował w nie szczególnie rok 1947. Na przełomie maja i czerwca tego roku Polskę odwiedziła m.in. grupa literatów z ZSRS, Jugosławii i Czechosłowacji. Delegacji czeskich i słowackich pisarzy przewodniczył wybitny poeta František Halas, którego przy tej okazji odznaczono Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski za zasługi w zbliżeniu polsko-czechosłowackim. Odwiedził on wówczas Polskę po raz pierwszy i zarazem ostatni⁴⁹. Latem w ramach wymiany młodzieżowej do Warszawy przyjechały: licząca 50 osób Bułgarska Młodzieżowa Brygada Pracy im. Georgi Dimitrowa oraz złożona z 65 członków brygada z Jugosławii, oficjalnie po to, by pomóc w odbudowie

⁴⁵ W latach 1946–1947 podobne imprezy organizowano pod nazwą Miesiąca Polsko-Radzieckiej Wymiany Kulturalnej; trwały od połowy września do połowy października.

⁴⁶ *Program Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej 7 października–7 listopada 1948 r., przygotowany przez TPPR (15 sierpnia 1948 r., Warszawa)* [w:] *Polsko-radzieckie stosunki kulturalne...*, s. 368–381; M. Brodala, A. Lisiecka, T. Ruzikowski, *Przebudować człowieka. Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*, red. M. Kula, Warszawa 2001, s. 128–138; E. Świętochowska, *Miesiące Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w woj. białostockim w latach 1949–1956*, „Studia Łomżyńskie” 2017, nr 27, s. 143–151.

⁴⁷ AAN, KSwP, sygn. 858, t. 82, Sprawozdanie z działalności ZG TPPCz za rok 1947, 14 I 1948 r., k. 81–83.

⁴⁸ M. Gruszczyk, *Idea w służbie propagandy...*, s. 113–116.

⁴⁹ AAN, KSwP, sygn. 858, t. 80, Sprawozdanie z działalności TPPCz w roku 1947, maj 1948 r., k. 131; *Literaci czechosłowaccy w Krakowie*, „Echo Krakowa” 1947, nr 145, s. 8.

Warszawy⁵⁰. Młodzieży wysłanej do Polski nie poinformowano o prawdziwym celu podróży – spodziewała się wyjazdu turystycznego, a nie pracy fizycznej. Nie zaopatrzone jej w odpowiednie ubrania i narzędzia, nie otrzymała również prowiantu na drogę. Po przyjeździe nikt nie poddał młodych badaniom lekarskim, by wyłapać ewentualne przeciwwskazania do pracy fizycznej, a miejsca ich pobytu pozostawiały wiele do życzenia pod względem warunków bytowych⁵¹.

Władze Polski „ludowej” przywiązywały wagę do organizacji obchodów ważnych dla ruchu komunistycznego świąt państwowych i rocznic wydarzeń historycznych. O nadaniu świętu określonej rangi decydował oczywiście Związek Sowiecki. W myśl wytycznych płynących z Moskwy wykreślono zatem z kalendarza obchodów niektóre daty upamiętniające ważne chwile z życia narodu polskiego (takie jak 3 maja czy 11 listopada), zastępując je nowymi świętami, uwieczniającymi wydarzenia sankcjonujące władzę sowieckich namiestników (m.in. 9 maja – Narodowe Święto Zwycięstwa i Wolności, 7 listopada – rocznica rewolucji październikowej)⁵². Kalendarz oficjalnych świąt państwowych i narodowych Słowian był długi. Z rozmachem celebrowano m.in. rocznice podpisania poszczególnych układów o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej z: Czechosłowacją (10 marca), Jugosławią (18 marca), ZSRS (21 kwietnia) oraz Bułgarią (29 maja). Okazję do podkreślenia przyjaźni łączącej państwa słowiańskie dawały także rocznice urodzin ich przywódców. Z niebywałym natężeniem propagandowym obchodzono więc rocznice urodzin Lenina (22 kwietnia) i Stalina (21 grudnia), traktując je jako pretekst do intensyfikacji ich kultu w Polsce. Pamiętano także o urodzinach Edvarda Beneša i Josipa Broz-Tita, które wypadały w maju, oraz Georgi Dimitrowa, przypadających na czerwiec. Uroczystości obchodzono m.in. rocznicę powstania Armii Czerwonej (23 lutego), Dzień Wyzwolenia Bułgarii (3 marca) oraz jubileusz uchwalenia Deklaracji Narodu Słowackiego (30 października)⁵³. W 1947 r. celebrowano trzydziestą rocznicę rewolucji październikowej, a rok później m.in. jubileusz sześćsetlecia istnienia Uniwersytetu Karola w Pradze oraz setną rocznicę urodzin poety Christo Botewa (1848–1876)⁵⁴. W przygotowanie wymienionych uroczystości wciągnięte były zarządy główne i ogniwa towarzystw przyjaźni, to właśnie na ich strukturach terenowych spoczywał główny ciężar przygotowań⁵⁵.

⁵⁰ AAN, KSwP, sygn. 858, t. 80, Sprawozdanie z działalności ZG TPPB za rok 1947, luty 1948 r., b.p.; W. Balcerak, *Polska i Bułgaria...*, s. 266–267.

⁵¹ AAN, KSwP, sygn. 858, t. 84, Sprawozdanie z działalności ZG TPPB za okres 1947, 14 VII 1948 r., b.p.

⁵² Zob. M. Brodała, A. Lisiecka, T. Ruzikowski, *Przebudować człowieka...*, s. 123–182; A. Głowacki, *Polskie wychództwo cywilne w ZSRR wobec tradycji trzeciomajowej (1940–1946)* [w:] *Konstytucja 3 Maja w tradycji i kulturze polskiej*, red. A. Barszczewska-Krupa, Łódź 1991, s. 395–415; I. Main, *Trudne świętowanie. Konflikty wokół obchodów świąt państwowych i kościelnych w Lublinie (1944–1989)*, Warszawa 2004, s. 33–45; P. Osęka, *Rytuály stalinizmu...*, s. 31–178.

⁵³ AAN, KSwP, sygn. 858, t. 20, Kalendarz oficjalnych świąt państwowych i narodowych Słowian i krajów demokracji ludowej, 1950 r., b.p.

⁵⁴ AMSZ, Departament Polityczny, sygn. 6, t. 34, w. 540, Uchwała Prezydium Komitetu Wszechsłowiańskiego z dn. 26–28 kwietnia 1947 r., 4 V 1947 r., k. 6; AAN, KSwP, sygn. 858, t. 82, Protokół z zebrania prezydium i kierowników sekcji TPPCz, 9 I 1948 r., k. 187–191; AAN, KSwP, sygn. 858, t. 17, Sprawozdanie z działalności KS za rok 1948, 1949 r., b.p.; AAN, KSwP, sygn. 858, t. 14, Sprawozdanie z pracy KS za 1949, 4 VII 1950 r., b.p.; L. Rubach, *Towarzystwo TPPB ku czci Christo Botewa*, „Życie Słowiańskie” 1949, nr 4 (dodatek), s. 255–256.

⁵⁵ AAN, KSwP, sygn. 858, t. 75, Instrukcja obchodów 30. rocznicy Wielkiej Rewolucji Październikowej, 1947 r., k. 13–14; AAN, KSwP, sygn. 858, t. 17, Sprawozdanie z działalności KS za rok 1948, 1949 r., b.p.

Ostatecznie o losach towarzystw zdecydowało uzależnienie ich aktywności od aktualnych stosunków międzynarodowych oraz planów ZSRR. Rzeczywistość okazała się bardziej złożona od propagandowych sloganów, a stosunki między państwami słowiańskimi bywały często dalekie od oficjalnie deklarowanej przyjaźni⁵⁶. Ponadto po 1947 r. proces unifikacji politycznej i ideologicznej bloku wschodniego znacząco przyspieszył. Od tego momentu władze sowieckie nie były już skłonne tolerować odmiennych dróg budowy socjalizmu w różnych krajach. Poskutkowało to m.in. odsunięciem od władzy w Czechosłowacji prezydenta Beneša w 1948 r. i tzw. kryzysem jugosłowiańskim, który doprowadził do całkowitego zamrożenia działań TPPJ w Polsce⁵⁷. W konsekwencji tych wydarzeń wygaszono też całkowicie słowiańską akcję propagandową – odegrała już swoją polityczną rolę – i zastąpiono ją koncepcją wspólnoty państw socjalistycznych.

Oficjalnie koniec działania towarzystw przyspieszyło powstanie w lipcu 1950 r. wyspecjalizowanej komórki zajmującej się utrzymywaniem i rozwijaniem współpracy kulturalnej z wszystkimi państwami – Komitetu Współpracy Kulturalnej z Zagranicą⁵⁸. Utworzenie go miało usunąć wielotorowość w wymianie kulturalnej, a także – co istotniejsze – nadać jej wyraźny charakter polityczny. W rezultacie z początkiem 1951 r. TPPJ, TPPCz i TPPB przestały istnieć, a ich dokumentację i pozostałe zasoby materialne – m.in. książki, sztandary, plakaty i zdjęcia – przejęła nowo powstała instytucja⁵⁹. Pozostało tylko TPPR, które pod tą nazwą przetrwało 47 lat. W 1991 r. zostało przemianowane na Stowarzyszenie Polska–Związek Radziecki, a rok później na Stowarzyszenie Współpracy Polska–Wschód i pod tą nazwą działa do dnia dzisiejszego⁶⁰.

Choć pozostałe towarzystwa istniały zaledwie kilka lat i nie rozwinęły szerszej działalności, warto o nich pamiętać. Po pierwsze dlatego, że starały się poprzez swoją działalność promować kulturowy dorobek Słowiańszczyzny. Po drugie, bez ich wkładu i pomocy KS nie mogłyby sprawnie funkcjonować. Stanowiły jego zaplecze osobowe, umożliwiające mu aktywność na szeroką skalę mimo elitarnego charakteru.

⁵⁶ Zob. 1948 sierpień 31. – *Pismo zastępcy szefa Zarządu VII Głównego Zarządu Politycznego Sił Zbrojnych ZSRR B. Sapożnikowa do I zastępcy kierownika Wydziału Propagandy KC WKP(b) Borysa Ponomariowa wraz z doniesieniem Zarządu Politycznego Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej o nieprzychylnym stosunku niektórych pracowników Wydziału Propagandy KC PPR do gazety Armii Radzieckiej dla ludności Polski „Wolność” oraz do Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej* [w:] *Polska–ZSRR. Struktury podległości. Dokumenty WKP(b) 1944–1949*, oprac. G.A. Bordiugow, A. Kochański, A. Koseski et al., Warszawa 1995, s. 218–220.

⁵⁷ AAN, TPPJ, sygn. 176, t. 3, Sprawozdanie z działalności TPPJ za rok 1948–1949, 13 XII 1949 r., k. 36–37; M. Gruszczyk, *Idea jedności słowiańskiej w aspekcie kryzysu jugosłowiańskiego na przykładzie zmian w funkcjonowaniu Komitetu Słowiańskiego w Polsce* [w:] *Europa XX–XXI wieku. Społeczno-polityczne konsekwencje kryzysów*, red. M. Gruszczyk, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek, Katowice 2017, s. 137–150; Z. Rutyna, *Jugosławia na arenie międzynarodowej*, Warszawa 1981, s. 338–361.

⁵⁸ *Ustawa z dnia 18 lipca 1950 r. o powołaniu Komitetu Współpracy Kulturalnej z Zagranicą*, Dz. U. 1950 nr 36, poz. 324.

⁵⁹ AAN, KSwP, sygn. 858, t. 13, Protokół z zebrania przedstawicieli Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej zwołanego przez Komitet Słowiański, 16 III 1950 r., k. 22–26.

⁶⁰ G. Nycz, *Towarzystwa przyjaźni międzynarodowej...*, s. 168.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych

Komitet Słowiański w Polsce z siedzibą w Warszawie

Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej. Zarząd Główny w Warszawie

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych

Ambasada RP w Moskwie

Departament Polityczny

Źródła drukowane

Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich, t. 10: *Styczeń 1950–grudzień 1955*, oprac. W. Balcerak *et al.*, Warszawa 1982.

Polska pod reżimem komunistycznym. Sprawozdanie z sytuacji w kraju (1944–1949), wstęp i oprac. J. Mysiakowska-Muszyńska, W.J. Muszyński, Warszawa 2015.

Polska–ZSRR. Struktury podległości. Dokumenty WKP(b) 1944–1949, oprac. G.A. Bordiugow, A. Kochański, A. Koseski *et al.*, Warszawa 1995.

Polsko-radzieckie stosunki kulturalne 1944–1949. Dokumenty i materiały, red. W. Balcerak, Warszawa 1984.

Восточная Европа в документах российских архивов 1944–1953, т. 1: *1944–1948*, ред. Т.В. Волокитина и др., Новосибирск 1997.

Из Варшавы. Москва, товарищу Берия... Документы НКВД СССР о польском подполье. 1944–1945 гг., ред. А. Носкова, Москва–Новосибирск 2001.

НКВД и польское подполье 1944–1945 (По «личным папкам» И. В. Сталина), изд. А. Носкова, Москва 1994.

Советский фактор в Восточном еврействе 1944–1953, т. 1: *(1944–1953). Документы*, ред. Т.В. Волокитина и др., Москва 1999.

Źródła audiowizualne

Repozytorium Cyfrowe Filмотeki Narodowej – Instytutu Audiowizualnego.

Prasa

„Echo Krakowa” 1947.

„Głos Ludu” 1944.

„Głos Wielkopolski” 1946.

„Przyjaźń” 1946.

„Życie Słowiańskie” 1948, 1949, 1951.

OPRACOWANIA

- A.K., *Instytuty naukowe za granicą*, „Przegląd Socjologiczny / Sociological Review” 1948, t. 10.
- Balcerak W., *Polska i Bułgaria w okresie budownictwa socjalizmu*, Warszawa 1981.
- Basiński E., *Polska-ZSRR. Kronika faktów i wydarzeń 1944-1971*, red. T. Cieślak, Warszawa 1973.
- Brodala M., Lisiecka A., Ruzikowski T., *Przebudować człowieka. Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*, red. M. Kula, Warszawa 2001.
- Chimiak Ł., „Adam Tarnowski – nasz poseł w Sofii”. Przyczynek do dziejów współpracy polsko-bułgarskiej w latach 1939–1941, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2014, nr 2 (24).
- Chmielarz A., *Walka o Śląsk Cieszyński w 1918 i 1919 roku [w:] Stosunki polsko-czesko-słowackie 1918–2005*, red. J. Gmitruk, A. Stawarz, Warszawa 2006.
- Choriew W., *Ingerencja ZSRR w życie kulturalne Polski (1944–1953)*, „Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej” 2000, t. 6.
- Chyra-Rolicz Z., *Panslawizm – idea żywa czy zapomniana? [w:] Panslawizm wczoraj, dziś, jutro*, red. Z. Chyra-Rolicz, T. Rokosz, Siedlce 2016.
- Clementis V., *Panslavism. Past and Present*, tłum. P. Selver, London 1943.
- Czyżniewski M., *Propaganda polityczna władzy ludowej w Polsce 1944–1956*, Toruń 2005.
- Eberhardt P., *Rosyjski panslawizm jako idea geopolityczna*, „Przegląd Geopolityczny” 2010, t. 2.
- Fertacz S., *Komitet Wszechsłowiański w Moskwie 1941–1947*, Katowice 1991.
- Głowacki A., *Polskie wychodźstwo cywilne w ZSRR wobec tradycji trzeciomajowej (1940–1946) [w:] Konstytucja 3 Maja w tradycji i kulturze polskiej*, red. A. Barszczewska-Krupa, Łódź 1991.
- Golon M., *Między stalinowską propagandą a upowszechnianiem kultury. Działalność Wszechzwiązkowego Towarzystwa Łączności Kulturalnej z Zagranicą (WOKS) wobec Polski w latach 1945–1956*, „Dzieje Najnowsze” 2006, nr 4.
- Gorzków D., *Festiwal Piosenki Radzieckiej w Zielonej Górze. Rozrywka dla mas czy narzędzie komunistycznej propagandy?*, „Studia Zachodnie” 2016, t. 18.
- Gruszczyk M., *Idea jedności słowiańskiej w aspekcie kryzysu jugosłowiańskiego na przykładzie zmian w funkcjonowaniu Komitetu Słowiańskiego w Polsce [w:] Europa XX-XXI wieku. Społeczno-polityczne konsekwencje kryzysów*, red. M. Gruszczyk, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek, Katowice 2017.
- Gruszczyk M., *Idea w służbie propagandy. Komitet Słowiański w Polsce 1945–1953 na tle ruchu nowosłowiańskiego*, Katowice 2019.
- Januszewska-Jurkiewicz J., *Zaolzie w polityce rządu i opinii społeczeństwa polskiego (1925–1937)*, Katowice 2001.
- Kamiński Ł., *Struktury propagandy PRL [w:] Propaganda PRL. Wybrane problemy*, red. P. Semkow, Gdańsk 2004.
- Kamiński M.K., *Konflikt polsko-czeski 1918–1921*, Warszawa 2001.
- Kijas A., Morzy J., Ochmański J., *Zarys dziejów ZSRR*, Warszawa 1984.
- Kisielewski T., *Federacja środkowoeuropejska. Pertraktacje polsko-czechosłowackie 1939–1943*, Warszawa 1991.
- Kohn H., *Pan-Slavism. Its History and Ideology*, New York 1960.
- Kozeński J., *Towarzystwo Polsko-Czechosłowackie w Poznaniu w latach 1923–1939*, „Przegląd Zachodni” 1960, nr 2.

- Krawczyk A., *Pierwsza próba indoktrynacji. Działalność Ministerstwa Informacji i Propagandy w latach 1944–1947*, Warszawa 1994.
- Kubiawski J., *Rabanowski Jan* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 29, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.
- Lednicki W., *Panslavism* [w:] *European Ideologies. A Survey of 20th Century Political Ideas*, red. F. Gross, New York 1948.
- Main I., *Trudne świętowanie. Konflikty wokół obchodów świąt państwowych i kościelnych w Lublinie (1944–1989)*, Warszawa 2004.
- Malinowski A., *Trudne sąsiedztwo. Wybrane aspekty polskiej polityki zagranicznej wobec Czechosłowacji w okresie międzywojennym* [w:] *Stosunki polsko-czesko-słowackie 1918–2005*, red. J. Gmitruk, A. Stawarz, Warszawa 2006.
- Maliszewski L., *Henryk Raabe – materialista, idealista, praktyk. Przyczynek do lubelskiej biografii pierwszego rektora Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej* [w:] *Henryk Raabe 1882–1951. Pierwszy rektor Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej*, red. M. Szumiło, J. Wrona, Z. Zaporowski, Lublin 2017.
- Małkiewicz A., *Z dziejów polskiej historii sztuki. Studia i szkice*, Kraków 2005.
- Marczak A., *Festiwal Piosenki Radzieckiej w Zielonej Górze w latach 1962–1989*, Łomianki 2017.
- Mazur M., *O człowieku tendencyjnym... Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944–1956*, Lublin 2009.
- Mazur M., *Paradygmat tzw. demokracji ludowej na przykładzie polskiego stalinizmu* [w:] *Demokracja – centrum i peryferie. Procesy modernizacyjne państwa w polskiej myśli politycznej XX–XXI wieku*, red. A. Bałaban, J. Faryś, T. Sikorski, P. Słowiński, Szczecin 2008.
- Mazur S., Ligarski S., *Cywilizacja komunizmu. Odmiana nadwiślańska 1944–1956*, Warszawa 2016.
- Mazur Z., *Obraz Niemiec w polskich podręcznikach szkolnych do nauczania historii 1945–1989*, Poznań 1995.
- Miszewski D., *Zaolzie w stosunkach polsko-czechosłowackich w czasie II wojny światowej*, „Wieki Stare i Nowe” 2018, t. 13.
- Moroz-Grzelak L., *Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość*, Warszawa 2011.
- Němeček J., *Czechosłowacko-polskie koncepcje federacyjne w okresie drugiej wojny światowej* [w:] *Europa unii i federacji. Idea jedności narodów i państw od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. K. Ślusarek, Kraków 2004.
- Nowakowska-Zamachowska M., *Mieczysław Michałowicz 1876–1965* [w:] *Monumenta Universitatis Varsoviensis. Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945. M–Ż*, red. W. Baraniewski, T. Kizwalter, P.M. Majewski et al., Warszawa 2016.
- Nycz G., *Towarzystwa przyjaźni międzynarodowej – przeszłość i teraźniejszość w III RP*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2015, t. 14.
- Oseka P., *Rytuály stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944–1956*, Warszawa 2007.
- Pręcikowski L.S., *Polska w „nowym ruchu słowiańskim”. Z działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce w latach 1945–1947*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2000, t. 69.
- Pręcikowski L.S., *Propaganda słowiańska w Polsce Ludowej w latach 1944–1947 ze szczególnym uwzględnieniem roli Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2005.

- Ptak K., *Twórcy „Przedmieścia” – Helena Boguszewska, Jerzy Kornacki* [w:] *Prozaicy dwudziestolecia międzywojennego. Sylwetki*, red. B. Faron, Warszawa 1974.
- Pułaski M., *Edward Beneš o projektach konfederacji czechosłowacko-polskiej w latach II wojny światowej* [w:] *Z dziejów Europy Środkowej w XX wieku. Studia ofiarowane Henrykowi Batowskiemu w 90. rocznicę urodzin*, red. M. Pułaski et al., Kraków 1997.
- Rutkowski T.P., *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*, Warszawa 2007.
- Rutyna Z., *Jugosławia na arenie międzynarodowej*, Warszawa 1981.
- Sielezin J.R., *Idea federacji polsko-czechosłowackiej jako element gry politycznej w latach 1939–1943* [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia w polskiej myśli politycznej*, red. M. Dymarski, J. Juchnowski, Wrocław 2004.
- Sygelos Y., *Nationalism from the Left. The Bulgarian Communist Party during the Second World War and the Early Post-War Years*, Leiden 2011.
- Szumski J., *Polityka a historia ZSRR wobec nauki historycznej w Polsce w latach 1945–1964*, Warszawa 2016.
- Świętochowska E., *Miesiące Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w woj. białostockim w latach 1949–1956*, „Studia Łomżyńskie” 2017, nr 27.
- Walicki A., *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktury i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, Warszawa 1964.
- Wierzbicka K., *Z zagadnień polsko-bułgarskich związków kulturalnych. Geneza Towarzystwa Polsko-Bułgarskiego w Sofii oraz Bułgarsko-Polskiego w Warszawie* [w:] *Slawistyczne studia literaturoznawcze poświęcone VII Międzynarodowemu Kongresowi Slawistów*, red. J. Śliżyński, Wrocław 1973.
- Wojnowski E., *Warmia i Mazury w latach 1945–1947. Kształtowanie się stosunków politycznych*, Olsztyn 1968.
- Wojsław J., *Obraz teraźniejszości w propagandzie komunistycznej Polski lat 1949–1954. Zarys problematyki*, Gdańsk 2009.
- Wójcik Z., *Biografia Henryka Raabego*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1985, nr 1.
- Wrona J., *System partyjny w Polsce 1944–1950*, Lublin 1995.
- Zamiatała D., *Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej* [w:] *Encyklopedia „białych plam”*, t. 14, red. M.R. Górniak et al., Radom 2016.
- Zmierzak M., *Obraz Niemców i Niemiec w „Przeglądzie Zachodnim” w latach 1945–1990*, „Przegląd Zachodni” 2014, nr 3.

Powstanie i działalność towarzystw przyjaźni polsko-słowiańskiej w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku

Tekst przybliża w możliwie szerokim zakresie okoliczności powstania, założenia ideowo-programowe i rolę czterech towarzystw przyjaźni polsko-słowiańskich w latach 1945–1951. Analizę porównawczą Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (TPPR),

Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej (TPPJ), Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej (TPPCz) i Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Bułgarskiej (TPPB) przeprowadzono przy użyciu metody krytycznej analizy źródeł historycznych. Jako masowe organizacje kulturalne były dobrym nośnikiem treści politycznych i instrumentem ukrytej propagandy. W omawianym okresie wszystkie pełniły funkcje pomocnicze wobec działań Komitetu Słowiańskiego, który miał charakter elitarny, opierając się głównie na środowiskach intelektualnych. Stąd szczegółowej charakterystyce poddano relacje łączące TPPR, TPPJ, TPPCz i TPPB ze wspomnianym Komitetem, a także rzeczywisty cel ich działalności. W studium podjęto również próbę odpowiedzi na pytanie, dlaczego jedynie TPPR przetrwało zmiany w dziedzinie organizacji współpracy kulturalnej z zagranicą, które nastąpiły w Polsce „ludowej” u progu lat pięćdziesiątych.

SŁOWA KLUCZOWE

współpraca kulturalna, Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej, Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej, Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Bułgarskiej, propaganda komunistyczna

Establishment and Activity of Polish-Slavic Friendship Associations in the Second Half of the 1940s

The paper broadly discusses the circumstances of the establishment, ideological program, and the social-political role of four Polish-Slavic friendship associations from 1945 to 1951. A comparative analysis of the Polish-Soviet Friendship Society (TPPR), Polish-Yugoslav Friendship Society (TPPJ), Polish-Czechoslovak Friendship Society (TPPCz), and Polish-Bulgarian Friendship Society (TPPB) was conducted by a critical analysis of historical sources. As mass cultural organisations, they were perfect for disseminating political matters, and a hidden propaganda tool. In the given period all of them supported operations of the Slavic Committee, which alone was an exclusive organisation based primarily on intellectual communities. Therefore, the real objectives, together with the connections of TPPR, TPPJ, TPPCz, and TPPB with the abovementioned Committee were reviewed in detail. The work also attempts to answer why the TPPR was the only friendship association which endured the changes of cultural collaboration overseas, which took place in Polish People's Republic in the early 1950s.

KEYWORDS

cultural collaboration, Polish-Soviet Friendship Society (TPPR), Polish-Yugoslav Friendship Society (TPPJ), Polish-Czechoslovak Friendship Society (TPPCz), Polish-Bulgarian Friendship Society (TPPB), communist propaganda

MARCELA GRUSZCZYK – doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Instytucie Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, historyk. Od lat prowadzi badania na temat współpracy międzynarodowej państw słowiańskich w XX w. (przede wszystkim w ramach realizacji idei jedności słowiańskiej), interesuje się również udziałem kobiet w życiu publicznym II RP. Koordynator Uniwersytetu Śląskiego dla Nauczycieli, sekretarz redakcji czasopisma naukowego „Wieki Stare i Nowe”, skarbnik Górnośląskiego Towarzystwa Historycznego. Autorka kilkunastu artykułów naukowych oraz książki *Komitet Słowiański w Polsce 1945–1953 na tle ruchu nowosłowiańskiego* (Katowice 2019).

MARCELA GRUSZCZYK – PhD in humanities, lecturer at the Institute of History at the University of Silesia in Katowice, historian, tutor. For years, her research focused on international collaboration of Slavic countries in the XX century (mainly at the topic of Slavic unity and its fulfilment). Her area of interest is also women's participation in the public life of Second Polish Republic. Coordinator in Open University at University of Silesia in Katowice for teachers' courses. Editorial secretary of the scientific magazine "Wieki Stare i Nowe", treasurer of the historical association Górnośląskie Towarzystwo Historyczne. The author of a dozen of academic articles and the book *Komitet Słowiański w Polsce 1945–1953 na tle ruchu nowosłowiańskiego* (Katowice 2019).